

С. М. КИРОВ адына АЗЭРБАЙЧАН ДӨВЛӘТ
УНИВЕРСИТЕТИ

(c) Аз
8-44.   4(c)Аз
8-44   4(c')Ac
8-44

ДӘМИРЧИЗАДӘ Ә.

**М.Ф.АХУНДОВ ДИЛ ҺАГГЫНДА
ВӘ
М. Ф. АХУНДОВУН ДИЛИ**

АЗЭРБАЙЧАН ХМК НӘШРИ

БАКИ—1941

С. М. КИРОВ адына АЗЭРБАЙЧАН ДӨВЛӘТ
УНИВЕРСИТЕТИ

4(c) AZ

ДӘМИРЧИЗАДӘ Ә.

8-44.

М. Ф. АХУНДОВ ДИЛ НАГЫНДА
ВӘ

М. Ф. АХУНДОВУН ДИЛИ

АЗЭРБАЙЧАН ХМК НӘШРИ
БАКИ - 1941

Редактору: Элиев Я.

Истенсалата верилмиш 2/XII-40-чи ил. Чапа имзаланмыш 3/II-41-чи ил.
Чап листи 2³/4 Сифариш № 81. ФГ 5711. Тираж 500
Азполиграфтрестин 3 №-ли мэтбээси, Баки.

I. М. Ф. АХУНДОВ ДИЛ ҮАГГЫНДА

Азэрбайчан халгынын бөйүк драматургу, материалист философ М. Ф. Ахундов үмумэн шәрг халгларыны, хүсусэн азэрбайчанлылары маарифләшдирмә вә ени мәдәниййәт аләминә дахил этмә йолу илә феодализм вә дин әсарәтиндән хилас этмәк уғрунда мүбаризә апаркаркән, ичтимаи мұнасибәтин, мәдәниййәтин ән кәскин силаһы олан дили нәзәрдән гачырмашыш, һәтта дил вә онун тәзәһүр формасы язы (йәни—М. Ф. Ахундовун гәбул этдий кими—график дил мәсәләси) илә хүсуси машғул олмушдур.

М. Ф. Ахундов дил мәсәләсиндә һәм теоретик, һәм дә практик олараг, ән мүһумм саһәләрә әл атмыш вә ән хәстә чәһәтләри сағалтмаға чидди-чәнд илә чалышмышдыр.

М. Ф. Ахундов дил вә языны ичтимаи үнсиййәтин ән мүһумм силаһы кими танымышдыр. М. Ф. Ахундова көрә һәр һансы бир халгын инкишаф этмәси үчүн дил вә язы ән мүһумм, ән биринчи васитәләрдәндир. Буна көрә дә М. Ф. Ахундов дил, язы мәсәләси һәлл эдилмәйинчә һәр чур реформанын, «һәр нөв переворотун» файдасыз олдуғуну ирәли сүрмүшдүр.

М. Ф. Ахундов дил вә язы мәсәләси һәлл эдилмәйинчә милли азадлығын, мәдәни инкишафын, мәдәни халглар сырасына дахил олманын гейри мүмкүнлүйүнү гейд эдәрәк, биринчи нөвбәдә халгын савадланмасы, әлми мәнимисәмәси вә савадын, әлмин васитәси олан дил-язы мәсәләсini һәлл этмәйин зәзури олдуғуну көстәрмишдир.

Ахундов тәрбиййәти-милләтлә, кәсби-сavad илә, кәсби-сavad умуми-нас вә нәһайәт «хәтти назырын ислаһ вә тәғири илә...»* шәргдә олан һәр бир дәвләтин, һәр бир халгын өз мәнлийини, өз истиглалиййәтини доғрутмасынын, яшайыб инкишаф этмәсинин сон дәрәчә бағлы олдуғуну ирәли сүрмүшдүр.

* М. Ф. Ахундов—Эсәрләри—III ч. с. 81

Белэликлэ М. Ф. Ахундов дил вэ языны, тамамилэ наглы олараг, «ичтимаи мунасибатын эн муһумм силаһы» (Ленин), «мэдэни йүксэлишин эн гуввэтли васитэси» (Н. Я. Марр) кими гиймэтлэндиршишдир.

Дил илэ тэфэkkүр арасындаки диалектик бағлылығы, дилин ичтимаи мә'налары ифадэ эдэн бир васитэ олдуғуны да М. Ф. Ахундов дүрүст сурэтдэ дәрк этмиш вэ дили садәчә сәс комплекси кими дейил, «ифадей-мә'на» кими танымышдыр. Буна көрэ дэ М. Ф. Ахундов, фикри, мә'наны ифадэ этмэйи нэзэрэ алмайыб, садәчә зийнэт вэ көркәм үчүн «тәмтәраглы стил» яратмаг вэ фәзиләт кестәрмәк үчүн, азәrbайчан-чалашмыш әрәб-фарс мәншә'ли сөзләрин әслинэ уйғун, йә'ни азәrbайчанлылар үчүн анлашылмаян вэ ифадей-мә'на олмаян бир тәрздэ ишләнилмәсинэ гаршы чыхараг демишдир: «Зира ки, ләфздэн гәрәз ифадей-мә'надыр вэ инди сәнин дилиндэ һаман әлфаз бу имләя мұвағиғ (йә'ни азәrbайчанлы тәләффүзүнэ уйғун шәкилдә—Д.) мутәләффүз олуб ифадей-мә'на эдәр вэ сәнин мәнзүрун әмәлә кәләр; дәхи нә һәрәч лазым олубдурки, олары фарси вэ я әрәби дилинин имласына чевирәрсән ки, охуяңда мұстәмиә гәриб вэ биканә көрүнәр. Экәр гәрәzin из-хари фәзлдир, беш-он сөзүн имласыны әсл вэ'зә мұтабиг язмагла фәзл зәнир олмаз...»*

Белэликлэ М. Ф. Ахундов, дилин «практик-реал тэфэkkүр» (К. Маркс) олдуғуны да дүзкүн сурэтдэ мүәййәnlәшдиршишдир.

М. Ф. Ахундов дилин чәмиййәт вэ тэфэkkүр илэ мунасибәти кими үмуми принцип мәсәләләрини дөргөн вэ дүрүст айданлашдырааг, һәмин принципләрлә дә дилчилийин дикәр конкрет мәсәләләрилә мәшгүл олмушдур. М. Ф. Ахундов башлыча олараг конкрет мәсәләләри мүәййәnlәшдирмәй вэ хүсусән, Азәrbайчан эдәби дили вэ эдәби дилинин тарихи, эдәби-бәдии дил, терминология, орфография, әлифба вэ әлифбанин тәдриси кими бир сыра муһумм мәсәләләрлә мәшгүл олмушдур. Лакин, бурада биз, М. Ф. Ахундовун анчаг эдәби вэ эдәби бәдии дил мәсәләләри наггындаки мұлаһизәләрини мұхтәсәр сурэтдэ көздән кечирәчэйик.

Үмумән Азәrbайчан дилинин, хүсусән Азәrbайчан эдәби дилинин формалашыб инкишаф этмәсindә бир сыра дилләрини вэ я дикәр формада, рол ойнадығыны, тә'сир этдийини дөргөн вэ дүрүст сурэтдэ мүәййәnlәшдирэн М. Ф. Ахундов, азәrbайчанлыларын мүәййән дөврдә Азәrbайчан халгына ябанчы,

кәтирилмә бир дили—әрәб дилини эдәби дил кими ишләтмәйә мәчбуру олдуғларыны вэ белэликлэ дә Азәrbайчан дилиндэ ерли-ерсиз әрәб сөзләринин ишләнилмәси илә әрәбизм варваризми әмәлә кәлдийини, бунунла да азәrbайчанлыларын өз ана дилләрини өйрәнмәдә хейли чәтиңлийә дучар олдуғларыны «Суди әфәндинин әгидәсинә критика» адлы мәгаләсіндә гейд эдәрәк, белә дейир:

«Әрәбләр бизэ галиб кәләрәк өз дилләрини бизэ гәбул этдириләр вэ өз дилләрини бизим дилимизә гарышдырылар. Бизи, әсл өз дилимиздә язылан китаблары анламаг учун, әрәб дилини вэ онун гайдаларыны өйрәнмәйә мәчбуру этдиләр».

М. Ф. Ахундов, азәrbайчанлылар арасында ялныз әрәб дилинин дейил, мүәййән тарихи дөврләрлә бағы олараг фарс вэ түрк (османлы) дилләри кими кәтирилмә дилләрин вэ я әрәб, фарс вэ түрк дилләринин гарышдырылмасындан әмәлә кәтирилән вэ һәмин дилләрин руһунда олмагла, һаким синифләрә мәхсүс вэ халг күтләләринә ябанчы олан бир эдәби дилин узун заман Азәrbайчанда өмүр сүрдүйүн гейд эдәрәк, бу дилләрин вэ бу дилдә язылан әсәрләрин васитесилә Азәrbайчан халгынын өзү илә яшаян әсл Азәrbайчан дилинин руһуну, хүсусийәтләрини өйрәнмәйин гейри мүмкүн олдуғуны сөйләйib, белә дилдә язылан әсәрләрдән тәртиб әдилән «Азәrbайчан дилини өйрәнмәйә рәhбер вэ хрестоматиялара» гаршы чыхараг о заманки Гафгаз маариф округу мұвәккили барон Александр Павлович Николая яздыры 4 май 1853-чу ил тарихли мурасиэтинде белә дейир:

«Сайча дикәр халглардан татарларын (азәrbайчанлыларын Д.) чох олдуғу Загағгазия өлкәси Рүсия истиласына гәдәр я фарс (Иран) һакимләринин вэ я Түркйә солтанларынын тә'сири алтында олмушшур. Биринчи һалда татар тайфасынын (азәrbайчанлыларын—Д.) язысы фарс дилиндә, икинчи һалда исә һазырда Загағгазия татар ләһчесиндән (Азәrbайчан дилиндән—Д.) гәти сурэтдә фәргләнән түрк дилиндә апарылышыдь. Буна көрэ дә татар тайфасы (азәrbайчанлылар—Д.) индийә кими хүсуси әдәбийята малик дейил вэ халис татар (азәrbайчанлы—Д.) халг дилиндә язылыш оригинал китаб да тапылмаз. Экәр татар дилиндә язылыш бә'зи китаблар тапылса да, йәгин ки, бунлар башга бир дилдән тәрчүмәдир ки, әрәб, фарс вэ түрк дилләринин руһуна уйғун, гейри тәбии форма вэ тәмтәраглы ибарәләрлә долгун бир дилдә язылышыдь.»

Бурадаки муһумм чәһәтләрдән бири дә османлы түрк дили илә Азәrbайчан дили арасында сон дәрәчә көркәмли вэ гәти фәргләр олдуғунун көстәрилмәсидир. Мә'лум олдуғу үзрә

* М. Ф. Ахундов—Эсәрләри—II ч. с. 69.

М. Ф. Ахундовун мұасирләри олан бир сыра лингвист түркологлар (Казымбай, Вәзиров, Лазарев, Будагов вә с.) Азәрбайжан дили илә османлы диши арасындағи фәрги ялныз бә'зи сөзләрин тәләффүзүндәки юмшаглыг вә әчәмиликдә, әрәб-фарс сөзләринин аз вә я сохлуғунда көрмүшләрсә вә һәр ики фарс сөзләринин аз вә я сохлуғунда көрмүшләрсә вә һәр ики фарс олдуғуны, әйни олдуғуны иддия этмишләрсә М. Ф. Ахундов, бунларын зиддинә бир тезислә османлы дилинин «Гафгаз татарларының дилиндән» «гәти фәргләрлә фәргләндийин» сөйләмишdir. М. Ф. Ахундов һәмин мұрачиәтindә орфографиядан бәһс әдәркән бурада да «татар (азәrbайчанлы—Д.) тәләффүзүнә тамамән экс олан түрк вә фарс» орфографиясындан узаглашдығыны гейд әдир.

Нәһайәт, М. Ф. Ахундов Түркiiйәдәки достларындан Мұниф әфәндийә яздығы 1870-чи ил январ тарихли мәктубунда «Бир дә чәнабыныз түркчә (азәrbайчанча—Д.) тәмсилатымы османлы дилинә чевириб чап этдиrmәйи вә'д этмишдиниз»—дәйәрәк Азәrбайчан дилиндә языыш олдуғу әсәrin османлычая тәрчумә әдилмәси лузумундан бәһс әдәркәn, бу ики дил арасындағи мұһумм фәрги бир даһа гейд этмишdir.

М. Ф. Ахундова көрә, әrәb, фарс вә түрк дилләри азәrbайчанлы үчүн ябанчыдыр. Беләликлә М. Ф. Ахундов бу ики дил арасындағи фәрги өз дөврун рәсми дилчиләриндән да-на дүрүст вә дөгру сурәтдә көрә билмишdir. М. Ф. Ахундов өз дөврундәki Азәrbайchан халг дилинә сох яхын олмагла, Азәrbайchан дилинин ruh вә хүсусийәтләrinи әнатә әдә би-ләn вә әrәb, фарс, османлы дил элементләrinдәn тәmizlәnмиш олан бир дили мәһz Азәrbайchан әdәbi дили несаб этdiйinә көrә, өзүнә گәдәрки әdәbi дили, өз дөврун тәlәblәrinә чаваб верәчәk бир әdәbi дил сaimмamышdyr.

Нәһайәт М. Ф. Ахундов, юхарыда гейд этdiйimiz kими, көhнә классик дилин, XIX әserin ени тәlәblәrinә чаваб вермәdiйini вә ени садә дил яратманын лузумunu нәzәrә alaraq, юхарыдағи фикri сөйlәmiшdir.

Беләликлә M. F. Ахундов, тамамилә һаглы оларag, XIX әsrdәn Azәrbaychан әdәbi дили тарихindә eни дөвруn ачылдығыны дүrүst вә дөgru tә'yin этmiшdir. M. F. Ахундов әrәb, фарс вә түrк (osmanлы) dillәrinin ruhу ilә йоғrулмуш олан feodal dilinе—«йүксәk стилә» гаршы amansыz atәsh аchaраг, онун еnidәn гурулmasы вә реформa әdilmәsi учun son дәrәchә gимәtli вә дүzкүn көstәriшlәr dә vermiшdir.

Kөhнә «йүксәk стилin» реформасы учun M. F. Ахундов ницири 1274-чу ил сәfәr айы тарихilә языыш олдуғu «Ени

әлифба» адлы мәgalәsinde ашағыда конкрет көstәriшlәri верmiшdir:

1. Ләgәblәri, һәr кәsin барәsinde olса da, bir вә я иki kәlmәdәn artыg яzmасыnlar.

2. Bir мәzmuunu вә я bir mәtlәbi bir мә'nada олан kәlmәlәrlә (sинонимләrlә) вә muхтәlif ibarәlәrlә tәkrar etmәsinlәr.

3. Biринчи шәxs мәktublarда өzүнү ikinchi шәxs, ikinchi шәxs, эsl gайдая вә aйdyн anlaşyylmafa zidd oлduғu учun, учунчү шәxs илә ziirk etmәsinlәr.

Bu чүr дәyiшиklık iшин әvvәlinde bir gәdәr tәeçchüblу kөrүnsә dә adet әdildikdәn sonra bu tәeçchüb zaıl olar.

4. Nәsrдә gafiyäi о gәdәr fikir vermәsinlәr ki, onun xatiiriñ языларда artыgлыг әmәlә kәliр вә bашga lazым olmayan mә'nalalar ortaya chыхыр. Bu гайда bizә әrәblәrdәn яdikar galыbydyr, amma xalis cәhvdir. Bunu фәсаһәt шәrtlәrinde сaimmamalы, muхtәsәr вә aйdyн олан сөз ançag фәсаһәtliidir.

5. Gәлиз вә tanыш olmayan сөzlәri iшlәtmekdәn чекинсinnlәr...

6. Muнасиб olmayan tәshbih вә muబaliғәlәri tәrk etsinlәr...

7.....

8. Язы ilә danышыg arasynda фәrg олmasын, йә'ni неchә mәtlәbi bir чүmlә iчәrisindә bir-birinэ бағly оlaraq гarysyg яzmасыnlar. Bәlkә, osmanлы язычыларынын ziddinе оlaraq, danышыgda oлduғu kimi, һәr mәtlәbi aйry, bir-birin-дәn фәrgli оlaraq яzsynlар».

Bu гайда ilә M. F. Ахундов, ябанчы вә gәлиз kәlmәlәri olmayan, muхtәsәr вә aйdyн bir dilin, eni stilin яradыlmäsä зәrurәtinde bәhс этmiш вә bunun konkret charәlәrinи dә kөstәriшdir. Ахундов xүsüsәn әrәbismә гаршы amansыz оlmuşdur. Buna көrә dә nәinki, azәrbaychанча яzarkәn, hәttä фарсча яzarkәn dә әrәb сөzlәrinи iшlәtmәiен авторлары ал-гышlamышdyr. Mәc. M. F. Ахундовun, en яхын достларындан оlmagla әrәbismә гаршы muبارizә aparan, Иран халтыны айыltmafa чалышan прогрессив чаванлардан biри олан Чәllalәddin Mirzәi, onun kitaby һaggыnda өz мұlaһizәlәrinи яzdyғы 15 iюн 1870-чи il tarixli mәktubunda belә deйir:

«Хүsüsәn bu kitab bu чәhәtdәn алгышa лайигdir ki, сиз, фарс дили iчәrisindәn әrәb kәlmәlәrinin tamamәn atmysыnyz. Kаш, bашgalary da сiz kimi әdә iidlәr вә дүnя dillәrinde daһa ширин олан бизim dillimizi әrәb dilinin kobudlуг вә эзийәtindәn gurtara iidlәr. Сиз dilinizi әrәb dilinin

тәсәллүтүндөн азад әдирсиз; мән дә чалышырам ки, өз милләтимизи әрәб әлифбасының әлиндән хилас әдәм, каш бир учунчү шәхс мейдана чыха иди вә бизим милләтимизи бу әрәбләрин һәр чур пис галыгларындан тамамән азад әдә иди».

Енә Ч. Мирзәй һәмин ил сентябр айында яздыры башга бир мәктубунда әрәб дилинә, әрәб мәдәниятинә гаршы мунасибетини билдирмәклә, һәтта өзүнүн дә, фарсча язаркән, әрәб сөзләрини ишләтмәйә мәчбур олдуғуны тәэссүфлә гейд әдәрәк дейир:

«Әфсус ки, мән сиз кими өз фарсча языларымда әрәб сөзләрини гарыштырмадан яза билмирәм. Чүнки, ушаглыгдан мән фарс дилини белә өйрәнмишәм, һәлә дә о адәти тәрк этмәк мәндән өтру өтәндир. Әрәбләрин эви йыхылын; мән мүгәссир дейиләм, бу хүсусада мәни үзүрлү тут».

Бу юлла М. Ф. Ахундов ени, садә стилин үмуми принципләрини гейд әдәрәк, белә бир стилин ярадылмасы уғрунда нәинки, теоретик сурәтдә, һәтта практик сурәтдә дә мубаризә апармыш вә нәтичә ә'тибарилә, белә ени бир стили—Азәrbайchan халг дилинин әсас хүсусийәтләrinи вә руһуну әкс әдән ени әдәби дили яратмыштыр. Буна көрә Azәrbaychan дилини олдуғу кими өйрәнмәк учун онун әсәrlәrinи охумагын зәрурилийни көстәрәк, барон А. П. Николая язмыш олдуғу 4 май 1853-чү ил тарихли мурасиэтindә белә дейир:

«Мән анчаг буны әлавә әдирәм ки, татар (Azәrbaychan—Д.) дилини өйрәнмәк истәйән шакирдләр үчүн, бу п'есалар татар (Azәrbaychan—Д.) дилинде язылмыш еканә оригинал әсәrlәr олараг чох файдалы бир васитәdir; ялныз бу әсәrlәrlә, татар (Azәrbaychan—Д.) дилинин хүсусийәti вә ruhy һаггында, чүмләләrin вә ifadәlәrin гурулушу вә бир чох мүхтәлиф шәкилли сөз дәйишмәләri вә feillәrin тәсрифи вә саире наггында мулаһизәләр йүрутмәк олар».

Беләликлә M. F. Ахундов Azәrbaychan әдәbi дилинин мүхтәлиf инкишаф этапларыны көстәрмәklә, бурада айры-айры дил вә стил элементләrinin ролуну, ени стилин яранма процессини, көhnә стилин хүсусийәтләrinи бүтүн чыплаглығы илә характеристизә әтмишdir. Нәhайәт M. F. Ахундов османлы (турк) дили илә Azәrbaychan дили арасындаки фәрги өз дөврүнүн рәсми дилчиләrinдәn даha дүрүст вә даha конкрет сурәтдә мүәйyәnlәshdirmiшdir.

M. F. Ахундов әдәbi дилин ән кениш вә ән популяр саһәси олан бәдии дил мәсәләси илә хүсуси мәшгул олмуш вә бәдии дилин бир сыра теоретик принципләrinи мүәйyәnlәsh-

dirmiшdir. M. F. Ахундов «Mүхтәsәr вә айдын дил фәсib дилидир»—дейәрәk әдәbi-bәdii дилин ән биткин формуласыны вермишdir.

Белә бир үмуми мә'ярла үмумийәтлә әдәbi-bәdii дили характеристизә әдәn Ахундов, һәр бир жанрын өзүнә мәхсүs дилә малик олдуғуны нәzәrә алараг, конкрет жанrlara мәхсүs специфик дил хүсусийәtләrinдәn бәhс әтмишdir.

M. F. Ахундова көрә шеир, драма, нәср бир-бириндәn дилчә дә фәргләnmәlidir. Буна көрә дә нәсрдә ишләniлмәsi мумкүн олан бир сыра сөzlәri шеирдә iшләtmәnin доғru олмадығыны Иран шаири Сүрушүн шe'rinе яздыры критикада көstәrәk белә дейир: «Шаирләr күнәшинин» гәsидәsинә iшләniләn чох зәif сөzlәr бунлардыr: әzzә вә чәllә, әleyhümüsäләvät, изиву лат, мир'at, мабәgi... v. c.»

«Бу кәлмәләrin нәсрдә iшләnmәsinә йол верилә биләr, амма шеирдә мәgbул дейилdir. Mәs: (әzzә вә чәllә) ваизләrin мәnбәr үстүндә зикр этдикләri кәлмәlәrdәndir..»

Беләликлә шеирдә ағыrlыг вә мәzmunsuzlуг төрәtмәklә шe'rin мәniyätiini итиrәn, шe'ri садәчә нәzәm һалына салan, «mәzmunu нәzәrә алмадан гаfiyә хатирәsi үчүn iшlәdi-lәn артыg ләfzләrә» вә я үмумәn bәdiiliкdәn узаглашдыran ifadәlәrә гаршы чыхмыш вә шеирин өзүнә мәхсүs стиллә, диллә, сөzlәrlә язылmasы шәrtini ирәli сүrәrәk шеир дилини белә характеристизә әтмишdir:

«... шеир тәбаеә вә адата вә istilaһa гәrib әlfaz вә мәzamin илә дейиләndә, ләziz вә мүәssir дүшәchәk вә lәvazimat-dандыr һүсни-әlfaz вә tәşbihät вә tәmсilat вә tөwzin вә tәsrih вә saip мүhәssenat». (курсив мәnimidir—Д.)

Айдын олур ки M. F. Ахундов шеир дилинин әsas шәrtләrinи, специфик чәhәtlәrinи доғru вә дүrүst сурәtдә mүәy-yәnlәshdirmiш вә шеир дили илә башга жанrlarын дилини дә таmamılә дүzкүn фәргlәndirmiшdir.

M. F. Ахундов әdәbiyatymыza kәtiрmiш олдуғu драматургияны да дилчә башга жанrlardan фәргlәndirmiшdir. Истәr tәmсilatyна яzmysh олдуғu «fihiristi-kitab» mәgalәsinde, истәrsә «Mirzә Mәlkum ханыны p'есалары һаггында критика»сында «drama sәnәtinin шәrtlәrinin» вә bu чүмләdәn p'есанын дилчә специфик характеристини, башга жанrlardan фәргlәndiriчи чәhәtlәrinи aйdyн сурәtдә kәstәrmiшdir.

M. F. Ахундов һәr типин өзүнә мәхсүs bir дилдә danышmasы, өзүнә мәхсүs ton-ritm, манера илә сөylәmәsi, психологиялык моментләrin дә дилдә верilmәsi, йә'ni M. Горкинин дедийни кими «P'есада iштирак әdәn һәr ваһидин өз сөzү вә

өз иши илә характеризә олунмасы» кими мүһумм чәһәти гейд әдәрәк «һәр бир шәбиин (типин—Д.) һаләтини онун мукалимәсіндән» айдынлашдырылмасы лұзумуну көстәрмиш вә Мирәз Мәлкүм ханын «Әшрәф хан» п'есасынын бу чәһәтдән зәиф олдуғуны гейд этмишdir. Һәтта типи өз дили илә ifsha этмәнин п'еса учун специфик бир чәһәт олдуғуны билән М. Ф. Ахундов «Әшрәф хан» п'есасында бу чәһәтә хүсуси диггәт вермәйи мәсләһет биләрек дейир:

«Һәр дәфә бу ҹүр шейләрин васитәсилә мұхтәлиф ибәррәләрлә Әшрәф ханын Әрәбистандаки ишләрини вә һәрәкәтләрини гулаг асанлар үчүн ачыб билдиrmәлидир».

П'есанын «мәһз данышыг дили үзәриндә гурулдуғуны» (М. Горки), «гәдим саяг» вә дикәр жанрлар кими охунмасынын докру олмадығыны гейд әдәрәк «Мәним тәмсилатымы (п'есаларымы—Д) сәяги-гәдим вә мутәариф үзрә охумаг чаиз дейил, кәрәк данышыг тәрзиндә охуна»—дейир вә һәтта һәр типин хүсуси манерасынын да мұнағизә әдилмәси лұзумуну көстәри.

«П'есада тәсвир олунан һадисәләр, әһвалат шириң вә тә-
сирли бир дилдә язылмалы» вә «әдәбсиз сайылан сөзләр, һә-
рәкәтләр һеч дә олмамалы»—дайәрәк, М. Ф. Ахундов п'есанын
әдәбилик, кобуд олмамаглыг, сығаллылыг, ширинлик вә тә-
сирлилік илә шәртләшдирилмиш, мәһдудлашмыш олан бир
данышыг дили үзәриндә гурулмасы лұзумуну көстәрмәк,
ади данышыг дили илә әдәби данышыг дили, йәни п'еса дили
арасында фәрг олдуғуну да айдынлашдырыштыр.

М. Ф. Ахундов, әйни заманда, нәср дилиндә гәдим заман-
лардан бәри ишләнілән вә әсасен нәзмә мәхсус олан гафийә-
лилийә, сәч'ли нәсрә гаршы чыхараг; бунун, насрин гүввәтини
итирдийни көстәриб «Тәнгид рисаләси» адлы мәгаләсіндә
белә дейир: «... нәсрдә гафийә қәламы чий әдир вә мәтанәт-
дән салыр. Бу гайда бизә әрәбләрдән ядикар галмыштыр. Сәк-
киз йүз илә яхындыр ки, Иранда ишләнілмәкдәдир; лакин
мұтләг сәhvдир. Инди бу гайданы тәрк этмәмизин вә ушагча-
сына ишдән әл чәкмәмизин вахтыдыр. Чүники гафийә хатирина
мутәрадиf ләфзләр вә чохлу тәкәрарлар әмәлә қәлир вә ва-
чиб олмаян артыг мә'налар мейдана чыхыр; қәламын айдын-
лығы итири...»

Беләликлә айдын олур ки, М. Ф. Ахундов бәдии дил мә-
сәләсінә даһа дүзкүн янашмыш вә бәдии дил мәсәләсіни һәлл
этмәк вә айдынлашдырмаг үчүн үмуми бир өлчү дейил, конкрет
жанрларда конкрет өлчүләри тәтбиг этмишdir.

II. М. Ф. АХУНДОВУН БӘДИИ ДИЛИ

Биз, бурада М. Ф. Ахундовун үмумийәтлә дилиндән де-
йил, анчаг бәдии дилиндән, вә ән чох, драматургия дилиндән
бәһс әдәчәйик.

М. Ф. Ахундов өз п'есаларыны язаркән драматургияда
дилдән нечә истигадә этмәк лазым олдуғуны, «драм әсәрлә-
ринин шәртләрini» әvvәлдән душунмушшүр. Буна көрә дә,
онун п'есаларында дил, һәр шейдән әvvәл, һадисәләрин ин-
кишафы, һадисәләрин бағлылығы, гаршылыглығы вә һәрәкәт-
ләрин реаллығы васитәсі кими ишләнілмишdir. Онун п'есаларында
һәр чүмлә, һәр ифадә, һәр көлмә олмуш вә я олачаг
муәййән бир һадисәнин, муәййән бир ишин хәберчиси вә реал
ифадәсидир. Бу п'есалардаки сөзләрлә, чүмләләрлә иш, һәрә-
кәт вә һадисәләр арасында органик вә гаршылыглы бир вәhdәт
вардыр.

М. Ф. Ахундов иш, һәрәкәт вә һадисәләрлә бағлы олан бе-
лә бир дилдән, әйни заманда, типләрини, гәһрәманларыны ха-
рактеризә этмәк вә чанландырмаг үчүн дә мәниранә бир сурәтдә
истифадә этмишdir. О һәр типин өзүнә мәхсус дилдә даныш-
масы, өзүнә мәхсус тон-ритм илә сөйләмәси, психоложи мом-
ментләрин дә дилдә верилмәси вә үмумән п'есанын дикәр жанр-
лардан фәргләнмәси, йәни Максим Горкинин дедийи кими,
«канчаг вә анчаг сырф данышыг дили илә яранмасы» лұзумуну
билмиш вә һәр персонажы, п'есада иштирак әдән һәр вәниди
өз сөзу илә данышдырмаға чалышмыштыр. Буна даһа айдын
вә конкрет сурәтдә көрмәк учун М. Ф. Ахундовун ашағыда-
ки уч комедиясыны анализ әдәк.

1. «Начы Гара» п'есасынын дили

М. Ф. Ахундов, «Начы Гара» әсәри илә комедиянын клас-
сик темасы олан, инсанлыг үчүн зәрәрли характер сайылан
симишлийин, хәсислийин шәрг—вариантны яратмыштыр.
«Начы Гара» әсәри XIX әср Азәrbайҹан һәятыны, патри-
архал-феодал мұнасибәтләrinи мұнағизә әдән, буржуалаш-
маға докру инкишаф әдән бир өлкәнин, Азәrbайҹанын бүтүн
варлығыны парлаг экс этдиришdir. Бу әсәрдә вардан-йох-
дан чыхыш, касыблашмыш таланчы феодал нұмайәндәләри
Закирин дили илә десәк—«һәрамиләр кими йол устә ятан бәй-
задәләр», «беш аршында үч чәрәк сүрушшүрүб» пул газанмаг,
халғы соймаг үчүн иманыны сатан «бели шаллы начылар», та-
чиrlәр, икиузлу чиновникләр өз типик характерләри илә реа-
листчесинә ifsha әдилмишләр.

М. Ф. Ахундовун башга әсәрләриндә олдуғу кими, бу әсәрләrinдә дә Һачы Гаралардан, Һейдәр бәйләрдән гат-гат ағылы вә узаг көрөн характерли реал вә идеал гадынлар әкс олунмушдур.

Буна көрә дә бу әсәр XIX әср Азәrbайҹан һәятынын күзкүсүдүр.

М. Ф. Ахундов «Һачы Гара» комедиясында типик шәраити, хүсусен типик характерләри яратмаг үчүн драматургиянын, комедиянын һәр чүр имканындан дүзкүн сурәтдә истифадә этмәй вә һәр чүр тәләбинә риайәт этмәй эччүйлүк мүштәрүүлүк.

М. Ф. Ахундов «п'есанын сырф данышыг дили үзәриндә гурулдуғуны» (М. Горки) вә характерләрин, типләрин дил вә ифадәләр васитәсилә ярадылдығыны билдири үчүн «Һачы Гара» әсәриндә дә бу өчөндөн өткөн олараг диггәт вермиш, дил имканындан доғру вә дүрүст сурәтдә истифадә этмишдир.

Һачы Гара соң пул газанмаг үчүн һәр чүр васитәй эл атан бир хәсис типдир. Онун бүтүн варлығы симичлик, хәсислик әңтирасы илә чырыныры.

Бу әңтирас Һачы Гаранын варлығыны о дәрәчәдә бүрүмүш ки, ону, һәтта инсанлығдан чыхармыш, инсанын тәһриф олунмуш бир фигурасы һалына салмышдыр. Онун хәсисслий, пул олан мәһәббәти характеринә, һәтта физики организминә тә'сир этмишдир.

Онда нә доста, нә таныша, нә арвада, ушаға вә нә дә өзүнә гаршы мәһәббәт галмыш.

О дәрәчәйә чатмыш ки, хәсислик, пулкирлик Һачы Гараны өз чанына да гәсәд этмәй, сөвг этмиш.

Һачы Гара, ондан пул истәйәни дүшмән сайыр, көзү-көрсү кәлмир, буна көрә дә, арвад-ушағы боғазына кечмиш төвгү-лә'нәт сайыр вә арвад-ушағын ейиб яшамасы үчүн пул хәрчләмәкдәнсә, өлмәк она даһа асан кәлир. Хәсислик, пулкирлик Һачы Гарада яланчылығы, мәрһәмәтсизлий, ичтимаи файдасызылығы даһа да инкишаф этдиришдир.

Онун шүүрунда, онун психологиясында анчаг пул әңтирасы яшай билир, галан һәр шей силинir; онун гәлбиндә пул гаршы мәһәббәт күндән-кунә артыр, галан һәр шейә гаршы мәһәббәт исә соююр; о өзүндә пулдан гейри һеч шейә гаршы мәһәббәт һисс этмір.

М. Ф. Ахундов, белә характерләрә малик олан бир типи сөзләрлә, ифадәләрлә, диалогларла яратмышдыр. Һачы Гаранын данышығында ишләдилән ифадәләр, сөзләр, диалогларын ритми вә саирә М. Ф. Ахундов тәрәфиндән элә сечилмиш,

элә ишләдилмиш ки, тәләб олунан тип өз характеристи илә чанланыштыр.

Һачы Гара, һәр шейдән әзвәл, бир тачирдир. Буна көрә дә, М. Ф. Ахундов ону, тачирләрә мәхсус олан андларла, яланчылыг, һийләкәрлик ифадәләрилә долғун бир дилдә данышдырыштыр.

Мәсәлән Һачы Гара бәйләри мүштәри зәннә эдәрәк белә гаршылайыр:

«Һачы Гара—Ваh элейкүмүссәлам, Һачы белә сизин гаданызы алсын. Буюрун ичәри, әйләшин. Хош кәлдиниз, ағрынызы алым, сәфа кәтирдиниз. Бу дукан сизә пешкәшdir. Чубугу чәкирсиниз? Гәлянны чәкирсиниз?

Әскәр бәй—Гәлян чәкирик.

Һачы Гара—Бу saatda, гаданызы мәнә кәлсин.

Әскәр бәй—Һачы, базарыныз нечәдир, алыш-вериш яхшырымы?

Һачы Гара—Аллаh бәрәкәт версин; ағрыны алым, мал ки, яхши олду, базар һеч вахт касад олмаз, өзүнүз билирсиниз ки, мән дүкана пис мал гоймарам; күнбәкүн сатылыр. Дүнән дүкән лап бошалмышды. Галая сифариш эйләмишдим, гулбечәнисиз бу малы тәза көндәрибидир. Элә букун йығыб долдурмушам (...), Һачы гаданызы алсын, һәр нә гәдәр истәсәнисиз сечин, кетдийим кә'бәйи-бейтуллаh һаггы, гурана анд олсун, пейғәмбәр һаггы, оғлум Бәдәlin тоюну көрмәйим, ялан дейирәмсә, тамам Ағчабәдидә бундан яхши гәдәh вә чит кимсә дә тапмасыныз. Бунларын гумашы өзкә гумашдыр, мүштәри мачал вермир, кейдә көтүрүр; сабаһ бура күзарыныз дүшсә, булатын бирин дә дүкандан көрмәсисиниз, алын, апарын».

Һачы Гаранын бу диалоглары баşдан-баша алдатмаг әсәсында гурулмуш бир тачир данышығынын эн яхши нүмүнәсидир. Бу данышыглары эшидән һәр кәс, өзүнү бели гуршаглы бир тачир Һачы гаршысында олдуғуны һисс эдир.

М. Ф. Ахундов бу тачир типини бир сыра «Мал ки, яхши олду базар һеч вахт касад олмаз»; «бу заманда соң гочаглыгдан ис... адамын чиби пул илә долу олса яхшидыр» кими тачирләрин интерес вә характеринә мәхсус олан специфик афораларла да данышдырыш, даһа да тәкмилләшdirмиш вә бу кими афораларын, ифадәләрин көмәйи илә заманын эн типик, биткин тачир образыны яратмышдыр. Лакин белә бир тачирин дилиндән «бу һесаб илә дүз йүз манат зәрәрим вар. Бу дәрд мәни, шәкисиз өлдүрәчәк» ифадәсини эшидән һәр ташашы Һачы Гаранын гаты бир симич олдуғуны тәрәddүдүсүз йәгин эдир.

М. Ф. Ахундов Һачы Гаранын хәсислийни анчаг бу сөзләрлә мәһдудлаштырып. Һачы Гараны хәсислийн пис, ән инчә чәһәтләрини, психологиясыны ачыб көстәрән ифадәләрдә даныштырып.

Симичлик онун мәһәббәтини мала, пула бағламыш; арвад-ушаға олан мәһәббәтини исә корламыш вә гырмыштыр. Буна көрә дә о, бир чәким тәмбәкини гыймыр вә бир чәким тәнбәккәндән өтру «оғлум өлсүн ки, дәхи кисәмдә тәнбәки йохдур»—дайәрәк оғлунун өлүмүнә разы олур.

Һачы Гаранын арвад-ушағына олан мұнасибәти арвады илә олан диалогда даһа чыплаглығы илә ифадә әдилмишdir. Арвады онун ярагланығыны көрүб һара кедәчәйини, бу ярагларла нә әдәчәйини суал этдикдә, Һачы Гара арвадыны өзүнә дүшмән кими көрүр вә дейир:

«Ер үзүндә галан мурдарларын бири сән өзүнсән ки, төвгү-лә'нәт олуб кечмисән мәним боязыма. Мән өмрүмдә бир кимсәни инчitmәмишәм, бир кимсәйә зәрәр етиrmәмишәм, мән нийә мурдар олурам?

Түкәз—Бир кимсәйә зәрәр етиrmәмисән, хейир дә вермәмисән. Ондан өтру мурдарсан ки, өз малыны нә өзүн ейіб ичирсән, нә әялнина мәсрәф әдирсән. Сән өлсән һеч олмазса арвад-ушағын доюнча чөрәк ейәр.

Һачы Гара—Арвад-ушаг зәһримар есин.

Түкәз—Сәнин эвиндә зәһримар да тапылмаз, олсайды ону да бизә гыйыб вермәдин».

Хәсислик Һачы Гараны ялныз арвад-ушағына дейил, һәтта өзүнә дә дүшмән этмишdir. Буна көрә дә о, малыны, Түкәзин дедий кими, өзу дә емир. Һачы Гаранын өзүнә дүшмән олдуғуны, пулу сохалтмагдан өтру ач галдығыны, малын сатылмамасы илә әмәлә кәлән йүз манат зәрәри чыхармаг үчүн емәдийини, өз чанына гәсд әтдийини Һачы Гара өзу дә дейир:

«Һачы Гара—Дәхи нә кәләчәк, эвим йыхылыб, кедиб. Дүз йүз манат индийәдәк зәрәрим вар, боязыма чөрәк кетмир».

Нәһайәт, Һачы Гара, газанч үчүн гачаг мал кәтиrmәйә кедир, суда боғулмагдан гуртарыр, йолда тутулур, дустаг әдилir, малы тутулдуғуны билән кими, өзүндән кедир. Лакин Һачы Гара енә хәсис вә симич олараг галыр, һәтта дустастдан азад әйлдий заман:

—«Гурбанын олум, малым етишмәсә өләрәм» дайәрәк мал вә чанын айрылмаз шей олдуғуны сөйләйир вә хәсисликдән 10 гәпийинин давасыны әдир вә:

«Башына дөнүм началник, муревун ясовуллары мәни тустанда чибимдән ярым аббасыны чыхарыблар, буюр версингләр»—дайә енә хәсис, симич галдығыны билдирир.

Һачы Гаранын бу данышыглары вә иши бир вәйдәт тәшиклил әдир, беләлеклә дә, классик бир хәсис типи өз дили илә там һалда ярадылыш олур.

М. Ф. Ахундов Һачы Гаранын хәсислийни, ялныз Һачы Гаранын өз дили илә дейил, бәйләрин, арвады Түкәзин вә нөкәрин дә данышының билдиришишdir. Хүсүсән бәйләрин Һачы Гара нағындаки диалоглары:

«Нейдәр бәй—Һачы Гара, дейирләр, чох хәсисдир; о, адама пул верәр?

Эскәрбәй—Мән онун өзүнү дә товлаштырыб, өзүмүзә шәрик әдә биләрәм, тәмәнкар адамдыр, ондан өтру бизә дә пул верәр, өзу дә бизимлә кедәр».

Яхуд Түкәзин Һачы Гара хитабы: «Сәнин көрүм боязын элә тутулсун ки, су да кетмәсин, ай көйәрмиш, ушаг ашыг йыган кими бу гәдәр пулу йығыбы нә әйләйәчәксән? Йүз ил өмрүн ола, ейәсән, кейәсән, ичәсән, сәнин пулун түкәнмәз. Йүз манат зәрәрдән өтру нә өзүнү өлдүрүрсән!»; вә нәһайәт нөкәр Кәрәмәлинин:

«Догрусу мәним вә'дәм яхынлашыбыр, чыхыб өзкәйә нөкәр дурачагам. Һачы чох аз музд верир. Бир дә гарным доймур, мән кедән дейилләм»—репликасы Һачы Гаранын ич үзүнү, характерини ачыр вә хәсис бир тип олдуғуны охуяллар вә я динләйәнләр тәсәввүрүндә чанландырыр.

М. Ф. Ахундов бу әсәриндә ялныз Һачы Гараны дейил, башга типләри дә өз дил вә ифадәси илә данышыглары.

М. Ф. Ахундов, бәйләри өз данышыглары илә ифша этмиш, онларын ич үзүнү, характерләрини ачыб көстәрмишdir. Бәйләрин әсәр бою ишләтдикләри сөзләр, ифадәләр, ифлас олмуш, касыблашыш бәйләри, үмүмән чүрүмәйә үз гоймуш феодализм дөврү адамларыны тамашачы вә я динләйичи гарышында чанландырыр. Мәсәлән:

«...Началник мәни чағырыб дейир: Нейдәр бәй, раhat дуротур, гулдуруглуг этмә, йол кәсмә, оғурлуға кетмә! Пешиман олдум, дедим ки, началник биз дә бу әмрә рағиб дейиллик, амма сизэ лазымдыр ки, бизим кими нәчиб кимсәнәләрә бир чөрәк йолу көстәрәсиниз. Гулаг ас көр мәнә нә чаваб верди. Нейдәр бәй, чут әк, бағ бечәр, алыш-вериш эйлә! Күя ки, мән Базазор әрмәнисийәм ки, кәрәк күндүз ахшамадәк котан сүрәм, я ләнбәранлыям ки, гурт бәсләйәм вә я ләкәм ки, кәнделәрдә чәрчилик әдәм. Эрз эйләдим ки, началник һеч вахт Чаваншир-

дән котанчы вә күмчү көрүнмәйиб. Мәним атам Гурбан бәй ону этмәйиб, мән ки, онун оғлу Һейдәр бәйәм, мән дә этмәйчәйәм».

Һейдәр бәйин бу диалогуну вә я Сәфәр бәйин «бу сөзләрдән файда йохдур, ким нә дейир, десин, оғурлуг этмәйиб, ат минмәйәндән соңра, дүньяда кәзмәйин нә ләззәти вар?»—репликасыны эшидән һәр кәс, гулдурулуг, оғурлуг, йол кәсмәк әсасында гурулан феодализм адамларынын сонбеший илә гарышлашмыш олур. Бу бәйләр башга چөрәк йолу танымылар вә танымаг да бу «нәчиб кимсәләрин» арына кәлир. Бунлара көрә «гулдурулуг, оғурлуг әләмә», демәк, Сәфәр бәйин дедий кими, «йә'ни ачындан өл!» демәкдири.

Налбуки, бәйләрин белә кәлир мәнбәй гисмән әлдән чыхмыш «дана-долуг оғурлуғу да чәтин олуб», чунки, феодализм галыглары илә, бәрабәр яшаян, күндән-күнә инкишаф әдібартан вә ичтимаи инкишафда габагчыллашан тичарәт буржуазиясы яранмышды. Чар һөкүмәти исә бунларын арасында арачы, барышдырычы бир рол ойнайырды. Буна көрә дә тичарәт буржуазиясы учун тәһлүкәли олантар кәсмәк, гулдурулуг вә оғурлуг этмәк кими ишләр гадаған әдилмишди.

Феодализм таланлары артыг йох кими иди; кизлин бир шәклә кирмишди. Һейдәр бәйин дедий кими «инди нә карван чапмаг олур, нә орду дағытмаг олур». Буна көрә дә, талан вә гулдурулугла дәвәләт саһиби олантар бәйләр, кетдикчә касыблашыр, «дәхи дәвәләт нарадан олсун, пул нарадан олсун?!»—дейә шикайэтләнирләр.

М. Ф. Ахундов һәмин бу касыблашан бәйләри өз дилләри илә данышдырараг характеристизә этмишdir. Бәйләрин, данышыгларында ишләнән сөзләрин чох һиссәси (ат чапмаг, туфәнк атмаг, карван чапмаг, орду дағытмаг, гәсб этмәк, һүнәр көстәрмәк, оғурлуг этмәк, гулдурулуг этмәк, йол кәсмәк, бизим кими нәчиб кимсәләр, Чаванширдән котанчы вә күмчү көрүнмәйиб, дана-долуг оғурлуғу, гачаг олмаг, көтүрүб гачмаг, һүнәр, гочаглыг, долдурумму гарныны түстү илә, сәни өлдүрмәмиш гоймаячагам, һамынызы ярпаг кими төкәрәм вә салрә кими) феодализм мәхсус олантар «ийидлий», «гочаглығы» вә логалығы әкс этдириң сөзләрdir.

Башга п'есаларында олдуғу кими бурада да, гадынларын специфик ифадәләри муһафизә олунмушdur. Бурада да, «Сәнин, көрүм боязын элә тутулсун ки, су да кетмәсин, ай же йәрмиш! Ушаг ашыг ыйған кими бу гәдәр пулу ыйғыбын нә эйләйәчәксән?», «торпаг сәнин башына», «әэррайылын йолу юмруклусун» вә бу кими гадынлары мәхсус гарыш, афора вә типик

ифадәләр хүсусән Түкәзин дилиндә ерли-ериндә ишләнилмишdir.

Бурада психоложи моментләр дә диалогларда маһиранә бир сүрәтдә верилмиш вә драматургия дилиндә мүһумм олан диалогун ритми, дилин ритми тә'мин олунмушdur. Белә ки, гошулуб гачмага һазырлашан Сона ханым нишанлысы Һейдәр бәйин сәбрсизликлә көзләйир, Һейдәр бәйин кеч кәлмәсindәn сәбрсизләнир, һөвсәләси дарапыр, дикәр тәрәфдән ата, ана вә гардашларындан эңтият әдир, онлар юхудан дурунча гачыб алачыган узаглашмаг вә изи итирмәк истәйир.

М. Ф. Ахундов белә психоложи моменти ифадә этмәк үчүн, диалогларын сүрәкли вә энергиялы олмасына чалышмыш вә буна мувәффәг олмаг мәгсәди илә бурадаки (I пәрдәдә Һейдәр бәйлә сөһбәти) диалоглары ики-уч сөзлү сингмалардан, гыса чүмләләрдән гурмуш вә ону гыса, йығчам диалогларда данышдырымшыды; мәсәлән:

«Сона ханым—Ялгызсан? Бәс һаны йолдашларын
Һейдәр бәй—Йолдашым йохдур, ялгыз кәлмишем.

Сона ханым—Бу нә сөздүр, дейирсән? Ялгыз нийә кәлмишән? Атам да, гардашларым да ятыблар, белә ки, кеч кәлибсән, индичә сабаһ ачылачаг, мәни алачыгда көрмәйib, дуячаглар, шәкисиз далымча атланыб атын изи илә кәлиб мәни әлиндән алачаглар. Сора дәхи үзүмү гиямәтәдәк көрмәсән!

Һейдәр бәй—Һәлә сәни апармаға кәлмәмишем, горхма».

Һейдәр бәйин бу көзләнилмәз сөзләрини эшидән Сона ханым даһа да сәбрсизләнир, һәйәчанланыр вә даһа сүрәкли данышыр:

«Сона ханым—Нечә апармаға кәлмәмишем? Нә сейләйирсән?

Һейдәр бәй—Башга мәсләһәт вар, гулаг ас.

Сона ханым—Нечә мәсләһәт йохдур. Аты бәри чәк, кедәчәйәм, дәхи мән алачыға гайыда билмәрәм.

Һейдәр бәй—Бир даян, сөз дейим.

Сона ханым—(атын чиловун япышыб) гулаг асмарал. Һәлә үзәнкүни бас, сөзүнү йолда дейәрсән.

Һейдәр бәй—(онун голундан тутуб) а, гыз, бир көр нә дейирәм ахыр, тәләсмә!

Сона ханым—Сабаһ ачылыр. Даянмаг вахты дейил, сөзүнү сонра де!

Һейдәр бәй—А гыз, белә пул тапмышам, әгилли-башлы, элләр адәтинчә той әдәчәйәм! дәхи сәни нәйә көтүрүм гачым? Сәни ки, әлимдән алан йохдур?